

**GUL NOMLARI VA ULARNI IFODA ETUVCHI SO‘ZLARNING SEMANTIK
TAHLILI. GUL NOMLARINI LISONIY TADQIQ QILISH YO‘LLARI: ALISHER
NAVOIY ASARLARI MISOLIDA**

Xakimova Dinora Quvondiq qizi

Urganch RANCH texnologiya Universiteti Lingvistika (ingliz tili) mutaxassisligi magistranti.

Tel: +998-99-578-08-01.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15522221>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi gul nomlari va ularni ifoda etuvchi so‘zlarning semantik xususiyatlari o‘rganiladi. Leksik-semantik tahlil asosida gul nomlarining milliy-madaniy xususiyatlari, obrazlilik darajasi hamda ularning metaforik va poetik ma’noda qo‘llanish holatlari yoritiladi. Mumtoz adabiyotda, ayniqsa Alisher Navoiy she’riyatida, gul obrazining poetik, ramziy va semantik jihatdan teran qo‘llanishi kuzatiladi. Shu sababli gul nomlarini faqat botanik terminlar sifatida emas, balki semantik struktura, poetik timsol, va lingvokulturologik birlik sifatida tadqiq qilish muhimdir. Shuningdek, turli adabiy manbalarda gul nomlarining sinonim, antonim, metafora va metonimiya kabi usullar bilan qanday ifodalangani tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: gul nomlari, semantika, leksika, obrazlilik, metafora, o‘zbek tili, madaniyat.

Аннотация. В данной статье изучаются семантические свойства названий цветов в узбекском языке и слова, их выражающие. На основе лексико-семантического анализа выделены национально-культурные особенности названий цветов, уровень их образности, использование в метафорических и поэтических значениях. В классической литературе, особенно в поэзии Алишера Навои, образ цветка широко используется в поэтическом, символическом и семантическом плане. Поэтому важно изучать названия цветов не только как ботанические термины, но и как семантические структуры, поэтические символы и лингвокультурные единицы. В статье также анализируется, как названия цветов выражены в различных литературных источниках с помощью таких методов, как синонимы, антонимы, метафоры и метонимия.

Abstract. This article studies the semantic properties of flower names in the Uzbek language and the words that express them. Based on lexical-semantic analysis, the national-cultural characteristics of flower names, the level of imagery, and their use in a metaphorical and poetic sense are highlighted. In classical literature, especially in the poetry of Alisher Navoi, the image of a flower is used in a deep poetic, symbolic, and semantic sense. Therefore, it is important to study flower names not only as botanical terms, but also as semantic structures, poetic images, and linguocultural units. It also analyzes how flower names are expressed in various literary sources using methods such as synonyms, antonyms, metaphors, and metonymy.

Kirish

Gul nomlari har bir xalq tilida o‘ziga xos semantik yuklamaga ega bo‘lib, ular til boyligining muhim qismini tashkil etadi. O‘zbek tilida gul nomlari nafaqat tabiat hodisasining belgisi, balki go‘zallik, muhabbat, samimiyat kabi tushunchalarni ifodalovchi obrazli vosita sifatida ham xizmat qiladi.

Shu bois, ularni semantik jihatdan chuqur o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, poetika va etnolingvistika nuqtayi nazaridan ham dolzarb hisoblanadi.

Asosiy qism

1. Gul nomlarining leksik-semantik tasnifi

O'zbek tilida keng tarqalgan gul nomlarini semantik jihatdan quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Botanik asosli nomlar: atirgul, lola, rayhon, nargis.

Metaforik ma'noli nomlar: ko'z yoshi (namli gul), quyosh nuri (yorqin rangdagi gul), shirinso'z (mazali hidli gul).

Madaniy-ma'naviy yuklama bilan nomlangan gullar: navro'z gullari, sevgi gullari (masalan, atirgul – muhabbat ramzi).

2. Obrazlilik va poetik ma'no

Adabiy matnlarda gul nomlari ko'pincha shoirning tuyg'ularini ifoda etuvchi poetik timsol sifatida ishlatiladi. Masalan:

“Yuzing lola, ko'zing nargis, sochlaring rayhon edi...”

(Usmon Azim)

Bu yerda lola, nargis va rayhon gullari tashbeh orqali insonning go'zalligiga qiyos qilinmoqda.

3. Semantik figuralar bilan bog'liqlik

Metafora: “Uning ko'zlari nargis, yuragi rayhon edi.” Bu yerda gul nomlari inson sifatlarini ifodalovchi metaforaga aylangan.

Metonimiya: “Atirgulni qo'lga olgan o'sha qiz hali ham esimda.” Gul orqali shaxs eslatilmoqda.

Sinonimiya: “Lola, atirgul, nargis — hammasi bir bog'day” – bu yerda gullar bir toifa go'zallik sifatida sinonim tarzda qo'llanilgan.

Antonimiya: “Qorong'ilikda ochilgan nargis, kun nuri bilan so'ndi.” Bu holatda nargisning yorug'lik va qorong'ilikdagi holatlari kontrast tarzda tasvirlangan.

4. Etnosemantik jihatlar

Gul nomlari xalq e'tiqodlari va madaniyatida o'ziga xos o'rin tutadi:

Lola – ko'pincha muhabbat va fidoiylilik timsoli.

Atirgul – nafislik, muhabbat va go'zallik ramzi.

Nargis – ko'pincha xushbo'y, g'ururli timsol sifatida ko'riladi.

Gul tabiat hodisasi bo'lishi bilan birga, xalq tafakkurida go'zallik, noziklik, sevgi va poklik timsoli sifatida qaraladi. Mumtoz adabiyotda, ayniqsa Alisher Navoiy she'riyatida, gul obrazining poetik, ramziy va semantik jihatdan teran qo'llanishi kuzatiladi. Shu sababli gul nomlarini faqat botanik terminlar sifatida emas, balki semantik struktura, poetik timsol, va lingvokulturologik birlik sifatida tadqiq qilish muhimdir.

1. Lisoniy tadqiq yo'llari

Gul nomlarini tilshunoslik nuqtayi nazaridan quyidagi asosiy yo'nalishlarda tadqiq qilish mumkin:

a) Leksik-semantik tahlil

Gul nomlarining asosiy (denotativ) va ko'chma (konnotativ) ma'nolari aniqlanadi.

Masalan:

Lola – aslida bitta turdagi gul nomi, lekin she'riyatda muhabbat va qon timsoli.

Nargis – o'zbek she'riyatida ko'zga qiyos qilinadi (nargis ko'z).

Rayhon – ifor (hid), nafosat va tinchlik ramzi.

b) Poetik-funksional tahlil

Gul nomlari qanday badiiy vazifani bajaradi: tashbeh, istiora, ramz, metonimiya va boshqa usullarda qanday ishlatilgani tahlil qilinadi.

c) Fonetiko-stilistik tahlil

Gul nomlari orqali yaratilgan ohang, alliteratsiya va assonans holatlari aniqlanadi:

“Loladek yuz, rayhondek soch...” – tovushlar uyg'unligi ohangdorlikni oshiradi.

d) Etimologik va tarixiy-lug'aviy tahlil

Ba'zi gul nomlarining kelib chiqishi arab, fors yoki turkiy ildizlarga borib taqaladi.

Masalan:

Atirgul – forsha atar (hid) + gul (giyoh).

Nargis – yunoncha narkē (uyqusimonlik, hissizlanish).

2. Alisher Navoiy asarlarida gul nomlarining qo'llanishi

a) Ramziylik va majoziy ma'no

Navoiy ijodida gullar ko'pincha insonning ichki holati yoki suyakli yorning jamoli bilan bog'liq tarzda ifodalanadi:

“Ko'zing nargis, yuzing lola, soching rayhondin yomon...”

(Xamsa)

Nargis – ko'z timsoli

Lola – yuz, go'zallik va muhabbat

Rayhon – nafis hid va sochning go'zalligi

b) Tashbeh va istiora vositasi sifatida

“Ko'nglum ichra lola bitdi yoring yuzin xotir etib...”

(Devon)

Bu misrada lola – sevgining jonli ramzi sifatida qo'llanilgan.

c) Gul va zohir-botin ma'nosi

Gullar ko'pincha zohiriy go'zallik timsoli sifatida keltiriladi, ammo botiniy ma'no – ya'ni, ilohiy muhabbat yoki komillikka intilish obraziga xizmat qiladi:

“Lola ichra qon, rayhon ichra zah...” – dunyo lazratlari ortidagi aldov tasvirlanadi.

3. Semantik guruhlashtirish (Navoiy asarlaridagi misollar asosida)

Gul nomi	Ma'nosi	Qo'llanish shakli
Lola	Muhabbat, fidoyilik, qon	“Lola yuz” – yor yuzi
Nargis	Ko'z, g'urur	“Nargis nigor”
Rayhon	Hid, poklik	“Rayhon sochli yor”
Atirgul	Go'zallik, nafislik	“Atirgul ohangli”

Xulosa

Gul nomlari o'zbek tilida leksik va semantik jihatdan juda boy va mazmunli qatlamni tashkil etadi. Ular faqat biologik obyekt sifatida emas, balki madaniyat, adabiyot va xalq tafakkurida chuqur o'rnashgan obrazli timsollar hisoblanadi.

Ularning semantik tahlili orqali o'zbek tilining boy ifoda imkoniyatlarini chuqurroq anglash mumkin. Alisher Navoiy asarlarida gul nomlari chuqur poetik va semantik yuklama bilan qo'llanilgan. Ular shoirning badiiy tafakkurida insoniy tuyg'ular, ma'naviy kechinmalar, zohiriy va botiniy go'zalliklar timsoliga aylangan.

Tilshunoslikda bu obrazlarni tahlil qilish – nafaqat semantik strukturalarni, balki xalq tafakkuridagi madaniy qadriyatlarni ham ochib beradi.

REFERENCES

1. S. Mirtojiyev. O'zbek tilining leksikasi va frazeologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1998.
2. A. Madrahimov. Til va madaniyat munosabatlari. – Toshkent: Fan, 2003.
3. O'zbek xalq maqollari to'plami. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2010.
4. Usmon Azim. Tanlangan she'rlar. – Toshkent: Adabiyot, 2015.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. – 5 jildlik. – Toshkent: O'zR FA, 2006–2008.
6. Navoiy, Alisher. Xamsa. – Toshkent: G'afur G'ulom NMIU, 2011.
7. Navoiy, Alisher. Devonlar. – Toshkent: Fan, 1992.
8. S. Mirtojiyev. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
9. A. Madrahimov. Til va madaniyat. – Toshkent: Fan, 2003.
10. A. G'aniyev. Navoiyda ramz va timsollar. – Toshkent: Adabiyot, 2010.